

Bases per a un projecte d'investigació sobre els espais geocrítics en la literatura catalana contemporània

JOSEP MARQUÉS MESEGUER
UNIVERSITAT DE PERPINYÀ VIA DOMÍCIA -
CRESEM I UNIVERSITAT JAUME I

Recibido: 18 de septiembre de 2018

Aceptado: 19 de octubre de 2018

Abstract: This paper explores the possibilities to apply the so-called “spatial turn” to Catalan literary studies. This epistemological turn has given rise to theoretical approaches about spatiality, such as geocriticism or ecocriticism, which allow to explore the relation between real, imaginary and fictional spaces and different artistic expressions, especially in the field of literature. Drawing on these conceptual considerations, the paper presents a range of authors, territories and topics to develop a research project on geocritical spaces in contemporary Catalan literature, and shows possible applications in higher education.

Key words: Spatiality, geocriticism, contemporary Catalan literature, literary and cultural studies, literary geography.

Resumen: El presente artículo explora las posibilidades de aplicar el llamado “giro espacial” a los estudios literarios catalanes. Este giro epistemológico ha desembocado desde los últimos decenios en relevantes aproximaciones teóricas sobre la espacialidad, como la geocrítica o la ecocrítica, las cuales permiten explorar la relación entre los espacios (reales, imaginarios y ficcionales) y las diversas expresiones artísticas, principalmente las literarias. Partiendo de estas consideraciones conceptuales, el artículo despliega un abanico de autores, territorios y cuestiones que nos abrirán varias pistas para desarrollar un proyecto de investigación sobre los espacios geocríticos en la literatura catalana contemporánea y, también, para preparar posibles aplicaciones en la enseñanza superior.

Palabras clave: Espacialidad, geocrítica, literatura catalana contemporánea, estudios literarios y culturales, geografía literaria.

1. L'espacialitat com a enfocament epistemològic per als estudis literaris

El tractament dels estudis culturals i literaris des d'un interès radical per la noció d'espai és un enfocament que, tot i no ser exclusiu a aquest camp, és força recent. Des de fa uns anys hi ha un interès creixent per les diverses aproximacions interdisciplinàries a l'espacialitat, amb forta incidència en les ciències humanes i socials. En aquest anomenat "gir espacial" (*spatial turn*; Tally) s'hi impliquen disciplines tan diverses com són la geografia, l'arquitectura i l'urbanisme, la psicologia social, l'antropologia i els estudis literaris i culturals dels quals partim. Alguns dels seus referents més clàssics són autors de pensament ampli i profund com ara Walter Benjamin, Michel Foucault, Michel de Certeau, Edward Soja... Recentment, Indiana University Press ha obert una col·lecció dedicada a l'estudi del que anomena *Spatial Humanities*, una de les etiquetes més difoses d'aquest camp, juntament amb la de *Geocrítica* i *Ecocrítica*, per citar-ne algunes.

No és estrany, al capdavant, que una àrea de coneixement jove i amb vocació de transversalitat adopte denominacions disciplinàries diverses i sovint poc delimitades. Si examinem els continguts de diversos congressos recents de geocrítica (per exemple, a Llemotges el 2010, a París el 2013 o a Barcelona el 2014), comprovem que no sempre coincideixen en temàtiques, en orientacions metodològiques i en finalitats d'aplicació pràctica, però comparteixen un tret fonamental: l'espai ha guanyat protagonisme com a perspectiva de treball enfront del temps, fins i tot en disciplines tan vinculades a la successió cronològica com és el cas de la Història, la qual no pot entendre's sense una atenció espacial als referents geogràfics. La noció de *cronotop* (espai-temps), que el crític Mikhaïl Bakhtín va posar en circulació fa anys, és molt il·lustrativa d'aquesta amalgama entre les dues dimensions de l'experiència social, per la qual entengué que espai i temps no es poden dissociar de la creació literària o, dit altrament, la sensibilitat temporal s'inscriu en tot espai literari (Bataller 188-189). D'altra banda, cal anotar també que el desenvolupament dels mitjans de les noves tecnologies (automatització de corpus, digitalització de representacions cartogràfiques, multimodalitat, nous espais virtuals a les xarxes socials, etc.) ha contribuït a visualitzar certes indagacions innovadores en aquest camp.

Siga com siga, el ben cert és que l'espai —o més exactament l'*espacialitat* com a concepte més abstracte i elàstic— ha atret l'atenció de disciplines que abans en prescindien majoritàriament. Diríem que

en el món acadèmic s'ha desenvolupat una nova *topofília*. En el nostre cas, ens referirem particularment als interessos epistemològics dels estudis literaris i culturals. En aquesta àrea, han estat determinants durant les dues darreres dècades els treballs d'investigadors vinculats a dos noms fundacionals dels estudis de la geocrítica: Bertrard Westphal en l'àmbit francòfon, autèntic pioner d'aquests estudis, i Robert Tally en l'anglòfon, tots dos amb una clara projecció internacional d'abast global. Les nocions geogràfiques de cartografia, frontera o territorialitat són d'una gran rellevància per a aquest camp. La literatura no sols les reflecteix, sinó que contribueix a eixamplar la seua dimensió cognitiva des de la interacció que s'estableix entre els espais reals, els espais imaginaris i els espais ficticials.

Partint d'aquest enfocament, seguint Tally, un escriptor pot ser observat com un subjecte que mapa, que crea mapes. L'escriptor-cartògraf es comporta doncs com un agrimensor, aquell que mesura el terreny, pam a pam, per extraure'n els detalls que considera valuosos per a la seua creació literària. Tota obra literària, per tant, necessita apamar l'espai, tractant de no circumscriure's únicament als terrenys que projecta, sinó mantenint la capacitat de sobrepassar-los. Cal que l'escriptor-cartògraf sàpiga transitar, multidireccionalment, entre l'espai real o físic (aquell que s'observa) i l'espai imaginari (aquell que es figura) tot passant per un tercer-espai (Soja), el simbòlic, que és on la literatura emergeix a través del llenguatge de la ficció. És doncs en aquesta dimensió simbòlica on pren cos la *cartografia literària*, entesa segons el crític Fredric Jameson com un tipus de mapatge cognitiu (*cognitive mapping*) que permet analitzar les relacions que s'estableixen entre les formes literàries i les formacions socials (Tally 67). Per a Jameson, l'articulació entre la imaginació individual del "cartògraf" i l'organització social establerta esdevé fonamental a l'hora d'encarar tot repte literari, ja que permetrà assajar solucions a conflictes socials latents. Al cap i a la fi, operar així suposa estar disposat, des del camp de la creació, a incidir socialment, cosa que passarà necessàriament per una major o menor connexió amb el lector d'aquestes cartografies.

El lector, per la seua banda, interpretant els mapes literaris, esdevé un "geògraf" capaç de crear nous mons, nous espais imaginaris que poden iniciar tota mena de recorreguts, imprevisibles, en les interseccions que es creen entre l'espai imaginat pel *lector-geògraf* i l'espai físic o real. És així, a través del lector, com l'espai ficticial que engendra l'escriptor pot ser generador de realitat(s): la lectura dels

mapes literaris d'una novel·la, per exemple, pot permetre la revisió de l'espai real. Segons Tally, llegir literatura comporta, en aquest sentit, un evident exercici de *geografia literària* que pot incidir en transformacions socials (85). En paraules de l'escriptora Virginia Woolf, l'actitud del lector-geògraf és consubstancial a la del científic amb esperit pelegrí; un nou viatger, en un nou periple, que, subjectat a la corda dels espais cartografiats per l'autor, es deixa emportar per la seua pròpia experiència estètica. Fins crear, ell mateix, tota una geografia fantasiada.

La mateixa Woolf ens recorda, però, que el lector també es pot limitar a detectar les concomitàncies de l'espai ficcional en el lloc físic, per retrobar-hi així els possibles indrets (com ara places i carrers, establiments, rius i pics muntanyencs...) que referencien la imaginació literària de l'escriptor. Segons l'escriptora, traçar les eventuais connexions significants entre la cartografia literària d'un autor i la geografia física és contraproduent: el mer exercici de localització toponímica no fa sinó encotillar l'espai literari (tant de l'autor com del lector) en una geografia referencial incapaç de captar la complexitat de la ficció. Italo Calvino, autor d'unes "ciutats invisibles" precisament introbables en cap espai físic, afirma que "before being a city of the real world, Paris for me, as for millions of other people in every country, has been a city that I have imagined through books, a city that you appropriate when you read" (apud Bataller 191). En definitiva, observem com l'espai i les seues projeccions, del tot multidimensionals, interactuen els uns amb els altres des d'un pla no jeràrquic (o heteràrquic), on tant la ficció literària pot condicionar la percepció física (i així crear noves realitats) com viceversa.

Atrevir-se a traçar nous mapes des de les arts (no només l'expressió i l'anàlisi literàries), dissenyar cartografies des de la pròpia mirada geoliterària, ens permet valorar la riquesa de projeccions que acull la inabastable dimensió de l'espai. Així mateix, ens permet aprendre a valorar la incertesa que els canvis socioeconòmics i culturals poden generar avui dia, malgrat l'evident complexitat de la nostra era post-moderna. En efecte, mentre l'espai global se'ns mostra cada cop més obert i accessible per mitjà dels engranatges socioeconòmics que interconnecten els territoris fent funcionar l'anomenat sistema-món de la globalització, ens trobem amb la paradoxa que les societats són més inestables a causa dels canvis que el capital genera en els diversos emplaçaments on actua. Davant aquest repte, els estudis literaris i culturals, a través de l'enfocament de l'espacialitat i de la geocrítica

que presentem, poden col·laborar en una comprensió més profunda del món global, que és sens dubte part del món propi de cadascú. Aquest enfocament interpretatiu pretén, doncs, oferir noves eines per tal d'encarar els desafiaments que puguem experimentar els individus i les societats en l'actualitat, a fi d'esdevenir membres actius que participen de la transformació dels espais que configuren les nostres relacions i les nostres identitats.

2. Espai i literatura catalana contemporània: alguns esbossos

La literatura i altres mostres del discurs social (periodisme, cinema, *folktale*, paremiologia), així com qualsevol altra manifestació artística, contribueixen sens dubte a construir la realitat social que s'ordeix en l'imaginari col·lectiu com a xarxa de relacions establertes entre territoris, llengües, nacionalitats i identitats regionals o locals. La literatura, en aquest sentit, té una gran capacitat modelitzadora, des de la novel·la fins a la poesia que podríem anomenar patriòtica (*Canto general* de Pablo Neruda, *Mural del País Valencià* de Vicent Andrés Estellés, *Canigó* de Jacint Verdaguer) o els mites etnopoètics (rondalles com les recollides per Mossèn Alcover, Joan Amades o Enric Valor, o el *Tombatossals* de Josep Pascual Tirado a Castelló de la Plana). S'hi involucren també molts indicis carregats de simbolisme: topònims, antropònims, gentilicis, costums tradicionals, estereotips culturals de tota mena. Hi ha també els espais naturals, apreciats com a paisatges per la sensibilitat romàntica i introduïts generalment en la semiosi literària per mitjà de descripcions que moblen el món de la ficció o de l'evocació lírica: des de les muntanyes agrestes i els sots feréstecs fins a l'espai idealitzat del *locus amoenus* en les seues derivacions contemporànies. O bé l'illa, la insularitat doblement connotada com a espai interior separat del món a la manera de Robinson Crusoe, com a espai oníric idealitzat des de la llunyania (en Vicent Andrés Estellés, per exemple) o també com a possibilitat d'establir relacions en pla d'igualtat, prenent la imatge de l'arxipèlag (en el cas d'Édouard Glissant i la seua *Poétique de la relation*).

Per tal de comprendre i incidir en el nostre món global, aquest projecte d'investigació situa autors i referències com les suara mencionades dins d'un marc d'anàlisi literària comparatista. Alhora, situa el seu focus en una part de l'arc mediterrani occidental, més concretament en el territori que s'estén entre el Rosselló i el Vinalopó, amb façana marítima a les Illes Balears. En aquest espai trobem una sèrie de realitats territorials que comparteixen la llengua catalana (amb la

seua tradició cultural i producció literària comuna) i que palesen una continuïtat geogràfica i fins i tot sociocomunicativa, estenent-se des del referent històric de la Via Augusta fins als projectes de futur del corredor mediterrani, entre altres.

Dins del marc geogràfic així delimitat, una realitat destacada és la de la ciutat, un altre dels objectes d'estudi prioritzats pels investigadors de l'espacialitat sociocultural i literària: des de W. Benjamin (París, Berlín, Moscou...) o Raymond Williams fins a Michel De Certeau o Enric Bou. El París de Baudelaire, el Dublín de Joyce, la Nova York de García Lorca o la Barcelona de molts novel·listes catalans contemporanis (T. Moix, Q. Monzó, M. De Pedrolo), són una bona mostra de l'interès dels escriptors pels fenòmens urbans, per unes articulacions poblacionals que són absolutament emblemàtiques de la nostra civilització actual. La ciutat, en efecte, va vinculada a la multitud, a l'anonimat relatiu, a la transformació social, a la llibertat de costums, al passeig del badoc o *flâneur* (Baudelaire) que se sol contraposar a la visió panòptica (Foucault) des d'un punt de mira estàtic i distanciat del vianant. Els referents urbans han poblat la imaginació de les ficcions narratives des de la novel·lística del segle XIX fins a l'època de les *smart cities* (Molpeceres) o les fabulacions de la ciència ficció, passant per la novel·la negra, un gènere en auge en la literatura catalana (Martín Escribá). En aquest propòsit, el crític Adolf Piquer s'encarregà d'aplicar el concepte bakhtinià de cronotop en la narrativa catalana contemporània a l'hora de tractar les identitats urbanes en autors com Narcís Oller, Montserrat Roig o Ferran Torrent. Piquer afirma que "l'índex d'un estatus social derivat d'un espai [...] reflecteix un seguit de dades sobre els personatges literaris. Això ha estat així al llarg dels segles" (*apud* Bataller 264). Per exemple, espais obscurs i decadents lligats a la prostitució, l'homosexualitat i la malaltia són el marc inseparable dels personatges de Moix, així com, per la seua banda, els espais de Biel Mesquida o Antònia Vicens estan més lligats a l'autoconstrucció personal.

Piquer mateix indica que la relació entre l'espai i els personatges dona fe, al cap i a la fi, dels canvis que més endavant recolliran els manuals d'història. Existeixen, però, àmbits peculiars com ara les biblioteques que, segons Sergi Serra, "densifiquen el temps" fins "fer convergir diferents temps en un espai fix i immòbil" (39). Caracteritzar la biblioteca com a eternitat permet associar-la a la noció d'*heterotopia* (Foucault), ja que la significació real d'aquest lloc queda totalment desbordada pels constructes simbòlics i imaginaris que adquireix la

biblioteca. No hi ha dubte que la literatura és una ferramenta privilegiada per a abordar el repte de l'eternitat; Serra ho exemplifica amb els assaigs de Joan Francesc Mira on expressa la seua atracció pels espais de la bibliofília, com la Biblioteca Vaticana, la d'Alexandria, Sarajevo o la Nacional de França. La història de les biblioteques ens recorda que, més enllà d'alimentar els somnis de qualsevol lector, aquestes també poden amagar revelacions inesperades: en efecte, l'època dels descobriments no ha acabat.

Més enllà dels significats múltiples que podem trobar en els espais urbans, Michel de Certeau ens recorda que l'espai és qualsevol lloc practicat, no només l'urbà sinó també el natural o rural. Des de corrents teòrics com l'ecocrítica s'ha abordat la vinculació literària amb la natura a fi de redefinir un model ecològic que siga espill d'un nou model ètic i social. En aquesta línia, antropòlogues d'inspiració ecofeminista com Yayo Herrero insisteixen en la connexió radical que existeix

entre la posibilidad de salir de la precariedad y construir modelos de vida que sean mucho más locales, que estén basados en una producción más cercana al territorio, que sean capaces de componer un tejido rural vivo, y en los que se establezcan modos de vida sencillos en lo material con criterios de justicia (*apud* Bandera).

Per a autors com Jordi Pere Cerdà (des de l'altiplà pirinenc i transfronterer de la seua Cerdanya natal), així com per als seus admirats García Lorca o Miguel Hernández, la ruralitat no condueix necessàriament a la recreació bucòlica o pintoresca del paisatge, sinó que aquesta també pot significar una terra viva plena de força, bategant amb la mateixa intensitat que qualsevol entorn urbà. Així, en la ruralitat assistim a una mateixa complexitat en les relacions socials (més o menys hermètiques), on també pot aflorar la dominació simbòlica i real del sistema heteropatriarcal. Ho observem a l'*Obra teatral* de Cerdà (en tragèdies com *Quatre dones i el sol*) o de Lorca (*La casa de Bernarda Alba*), amb força similituds entre elles, tal com ha estudiat Amador Calvo.

El fet natural també escapa a l'habitual encotillament folklòric: nombrosos autors han desplegat relats i autobiografies literàries (X. Benguerel, A. Artís-Gener, M. Rodoreda, M. Roig) que reprenen les temences i les esperances dels exiliats republicans espanyols a través de la serralada pirinenca i, també, dels fugitius del terror nazi i del règim francès de Vichy; tots creuant, en un o altre sentit, aquelles

terres septentrionals catalanes, a cavall entre Espanya, França i Andorra. Allà mateix on s'apagava la veu de W. Benjamin, vençuda pel suposat "progrés" de la nostra història recent. Podem mencionar altres autors davant l'exili, analitzats per A. Calvo i Jordi Julià, com ara el poeta Pere Quart i les seues "Corrandes d'exili" o bé Estellés amb "Exili d'Ovidi", tot il·lustrant distints tipus d'exili (exterior, interior, simbòlic, metafísic) que podem retrobar en l'exercici literari.

Per fi, l'interès per la mobilitat, les fronteres i les identitats ens condueix a tractar la plasmació de la memòria a través dels seus espais físics i de les seues possibles projeccions socials, entenent-les com a manifestacions que busquen el reconeixement o la reparació de períodes traumàtics del passat. Crear espais de memòria planteja la qüestió d'acordar socialment allò que mereix ser recordat per un grup humà. La construcció d'indrets monumentals, per contra, pot comportar el risc de crear *no-llocs* o indrets despersonalitzats, *llocs de l'oblit* que, paradoxalment, foren construïts com a llocs de memòria (tal com explica Bataller citant l'antropòleg Manuel Delgado: 193). Mentre el polèmic Monument a l'Holocaust de Berlín s'acosta al que seria una obra pública d'art contemporani que permet ser transitada i modelada pels vianants, el flamant i enorme Memorial del Camp de Ribesaltes (a la Catalunya francesa), ubicat on hi hagué un dels majors camps de concentració europeus de civils entre 1939 i 2007, es troba més a prop de la museïtzació de l'espai.

Més enllà d'aquests espais i del significat i valor socials que prenen avui dia, la difusió que està adquirint el *patrimoni literari* a escala local i regional és representativa de la consolidació del gir espacial al qual ens hem referit i que prenem com a punt de partida teòric d'aquestes bases per a un projecte d'investigació sobre els espais geocrítics en la literatura catalana contemporània. L'atracció pel lloc mateix, real, permet crear itineraris o *rutes literàries* amb un objectiu cultural immediat però també turístic (Pérez i Grau) i educatiu, promovent "un nou paradigma de promoció i divulgació de la lectura" (Bataller 196) i del gaudi literari. Reivindicar, doncs, aquestes geografies reals ens permet endinsar-nos, de manera més intensa, variada i crítica, en les geografies literàries de la memòria i de la imaginació. On tot és possible.

3. Conclusions

Segons el desplegament teòric i d'autors que hem esbossat, plantejem aquestes bases per a la recerca des d'un interès primordial per l'espacialitat. L'abordem des d'una mirada actual, en un període en què

el gir espacial dels estudis literaris s'ha estès considerablement com a eina d'anàlisi¹, però també amb l'interès propi a la literatura comparada d'apreciar tot autor i moviment artístic que s'haja esdevingut en èpoques passades i que, per algun motiu, puguen resultar d'interès per al nostre focus d'anàlisi. En aquest sentit, l'enfocament geocrític ens situa primordialment en els territoris de llengua catalana —atenent diversos elements interns i externs que els afecten—, però alhora ens focalitza sobre un conjunt d'autors i obres de diversos gèneres (poesia, teatre, narrativa, conte i assaig) des de les quals pouar diverses nocions sobre el concepte d'espai a nivell tècnic: espai, lloc, no-lloc, tercer-espai, utopia i distopia, heterotopia, topofrènia, mapatge cognitiu, estructures de sentiment (segons Raymond Williams) i línia de fuga, espai llis i estriat (segons Deleuze & Guattari), entre altres. Per consegüent, la investigació literària que proposem se circumscriu a uns territoris determinats però sense deixar d'explorar qualsevol relació o influència d'abast global, de qualsevol gènere literari i artístic i de qualsevol època. Partint del fet literari català contemporani, aquest projecte es vol interdisciplinari o polifònic i, també, transcultural i transterritorial perquè busca en l'element altre un aliat on establir una xarxa d'interessos compartits, ja siga a nivell lingüístic com estètic o ètic. En conclusió, el creuament de textos, mapes, disciplines, gèneres discursius i literaris i dimensions (espacial i temporal) serà l'eina metodològica clau d'aquesta aproximació comparatista entre territoris i autors de la literatura catalana contemporània. Valorant aquesta interacció entre espai i creació, obtindrem un nou prisma per a explorar territoris i identitats, i com aquestes influencien en la configuració de les realitats socials passades, actuals i a venir.

¹ Projectes d'investigació com el concedit pel *Ministerio de Innovación, Ciencia y Universidades* a la Universitat Jaume I (UJI) de Castelló de la Plana, amb títol *La construcción discursiva del conflicto: territorialidad, imagen de la enfermedad e identidades de género en la literatura y en la comunicación social* (referència FFI2017-85227-R; 2017-2019), mostren la vigència de l'enfocament geoliterari no només a nivell internacional sinó també en el nostre marc més pròxim. Precisament l'Investigador Principal d'aquest projecte, Vicent Salvador (coordinador del grup d'investigació de l'UJI 083), ha publicat recentment un article entorn de l'*Espacialitat i la construcció d'identitats en la literatura*, en una línia paral·lela a la que explora el present article. En aquest sentit, els nostres apunts geocrítics es podrien integrar en el futur en projectes com el que coordina Salvador. En qualsevol cas, el marc d'investigació universitari serà un canal propici a l'hora d'assajar aquest enfocament en l'ensenyament superior i en tota mena de projectes docents que es puguen desenvolupar al seu caliu.

Obres citades

- Bandera, Elena G. "La descarbonización tiene que ir asociada a la protección de los trabajadores." *La Voz de Asturias*, 10 juny 2018, <<https://www.lavozdeasturias.es/noticia/asturias/2018/06/09/descarbonizacion-ir-asociada-proteccion-trabajadores/00031528570382308243384.htm>>.
- Bataller, Alexandre. "Espais i llocs literaris, conceptes de mediació literària: aplicació als casos de C. Sánchez-Cutillas i M. Vicent." *eHumanista/IVITRA*, no. 10, 2016, pp. 188-207.
- Calvo, Amador. "Paral·lelismes i dissimilituds entre 'La casa de Bernarda Alba' de 'García Lorca i 'Quatre dones i el sol' de Pere Cerdà," Maria Llobart, directora. *Teatre català contemporani. Monografia: Entorn de l'obra de Jordi Galceran*, Biblioteca Virtual Cervantes. 2008, pp. 85-107.
- . "Els exilis en 'Exili d'Ovidi'." *eHumanista/IVITRA*, número 10, 2016, pp. 221-233.
- Cerdà, Jordi Pere. *Obra teatral*. Barcino, 1980.
- Deleuze, Gilles i Félix Guattari. *Mille plateaux. Capitalisme et schizophrénie*. Les Éditions de Minuit, 1980.
- Glissant, Édouard. *Poétique de la relation. Poétique III*. Gallimard, 1990.
- Julià, Jordi. *Els cants de l'exode. Figuracions poètiques de l'exili republicà de 1939*. Càtedra Walter Benjamin de la Universitat de Girona / Documentia Universitaria, 2016.
- Martín Escribá, Àlex. "Passejant per la Barcelona negra: de la ciutat centrada a la perifèria." *Cultura, Lenguaje y Representación*, no. 17, 2017, pp. 93-105.
- Molpeceres, Sara. "Smart City vs. Wise City. En torno a la Ciudad y las nuevas tecnologías: el caso de Barcelona." *Cultura, Lenguaje y Representación*, no. 17, 2017, pp. 139-155.
- Piquer, Adolf i Josep Marqués. *Retórica constructivista y referencias espaciales*, en preparació.
- Pérez i Grau, Daniel. "'El País Valenciano' de Joan Fuster en el context de la col·lecció 'Guías de España' d'Edicions Destino." *eHumanista/IVITRA*, no. 10, 2016, pp. 246-258.
- Salvador, Vicent. "Espacialitat i construcció d'identitats en la literatura." *Zeitschrift für Katalanistik*, no. 31, 2018, pp. 151-171.
- Salvador, Vicent, et al., coordinadors. "Espacios identitarios: regiones y ciudades." *Cultura, Lenguaje y Representación*, no. 17, Universitat Jaume I, 2017.

- Salvador, Vicent i Adolf Piquer, coordinadors. "Els llocs en l'imaginari literari: l'espai valencià i els altres." *eHumanista/IVITRA*, no. 10, University of California - Santa Barbara, 2016.
- Serra, Sergi. "La construcció dels espais de la bibliofília en l'articulisme de Joan Francesc Mira." *Cultura, Lenguaje y Representación*, no. 17, 2017, pp. 37-56.
- Tally, Robert T. Jr. *Spatiality*. Routledge, 2013.
- . "Topophobia: The Place of the Subject." *Reconstruction: Studies in Contemporary Culture*, vol. 14, no. 4, 2014, pp. 1-15.
- Westphal, Bertrand, director. *La Géocritique. Mode d'emploi*. Presses Universitaires de Limoges, 2000.
- Williams, Raymond. *The country and the city*. Chatto and Windus & Spokesman Books, 1973.